



## DİVÂNÜ LUGATİ'T-TÜRK'TE “YAKLAŞMA” BİLDİREN FİLLER

Ahmet GÜNŞEN\*

### ÖZET

Türklük biliminin kurucusu Kâşgarlı Mahmut tarafından Karahanlı Türkçesi döneminde kaleme alınan *Dîvânu Lûgati't-Türk*, Türk dilinin birçok bakımdan kılavuz eserlerinden birisidir. Bu eser, dilimizin sadece Karahanlı Türkçesi dönemini değil, daha önceki ve sonraki dönemlerini de aydınlatan bir öneme sahiptir. Zira Kâşgarlı Mahmut, her şeyden önce bir sözlük olan çalışmasında, söz varlığı yanında, eserine birtakım gramer unsurlarını da serpiştirmiştir. Bu gramer unsurları içinde bilhassa fiiller önemli bir yer tutar. Nitekim eseri Arapçadan Türkçeye çeviren Besim Atalay da, eserdeki Türk fiillerinin yapısını gösteren kısımların çok değerli olduğunu belirtmiştir.

Bu çalışmada, *Dîvânu Lûgati't-Türk*'te yer alan ve “yaklaşma” bildiren fiiller üzerinde durulmuştur. Ancak, Dîvân'da tespit edilen ve “yaklaşma” bildiren fiiller sadece birleşik yapıli tasvirî fiiller bağlamında ele alınmakla kalınmamış, kök veya gövde hâlinde olduğu hâlde “yaklaşma” bildiren fiillerin bir dökümü yapılarak, bunlar da Türk gramerciliğinin daha yeni yeni tanımaya başladığı “kılınış” ve “görünüş” çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Böylece, Dîvânu Lugati't-Türk'ün sunduğu malzemeden hareketle hem Karahanlı hem de daha önceki ve sonraki dönemlerin Türkçesine bu açıdan bir pencere açılmış olacaktır.

**Anahtar Kelimeler:** Dîvânu Lugati't-Türk, fiil, tasvir fiilleri, yaklaşma fiili, kılınış, görünüş.

## VERBS SHOWING “APPROXIMATION” IN DİVÂNÜ LUGATİ'T-TÜRK

### ABSTRACT

Written in Karahan Turkish by Kâşgarlı Mahmut, the founder of the Turkology, *Dîvânu Lûgati't-Türk* is one of the main guideline works on Turkish language in many directions. This work has an illuminating significance not only for Karahan Turkish period but also for preceding and following periods as Kâşgarlı Mahmut enriched his work, which is primarily a dictionary, with some grammatical elements besides vocabulary. Verbs play a special role among these grammatical elements. Thus, Besim Atalay, who translated the work from Arabic into Turkish, also states that the parts showing the structures of Turkish verbs in the work are of vital importance.

In this paper, the *Dîvânu Lûgati't-Türk* verbs showing “approximation” have been studied. However, the verbs showing “approximation” in the Dîvân have not only been studied in terms of

---

\* Prof. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: gunsenaahmet@gmail.com

compound-structured descriptive verbs but also a list of the verbs showing “approximation” in root and stem forms has been made and evaluated with respect to “manner of action” and “aspect”, which are still new terms for the Turkish grammarians.

Consequently, by studying the elements presented in the *Dîvânu Lugati't-Türk*, a new window with a new angle will be opened to the Turkish language of both the Karahan period and the preceding and following periods.

**Keywords:** *Dîvânu Lugati't-Türk*, verb, descriptive verbs, approximative verb, manner of action, aspect.

## 0. Giriş

Türklük biliminin kurucusu olan Kâşgarlı Mahmut tarafından kaleme alınan *Dîvânu Lûgati't-Türk*, Türk dili ve edebiyatına ait birçok “ilk”i bünyesinde taşıması sebebiyle, Türklüğün ve Türklük biliminin temel kitaplarından biridir.

Türkçeyi bütün lehçe ve ağızlarıyla bildiği gibi, Arapçası da mükemmel olan bir bilginin kaleminden çıkmış olan *Dîvânu Lûgati't-Türk*, dilimizin tarihî bir devresini teşkil eden Karahanlı Türkçesinin de kılavuz eserlerindedir.

Bu nadide eserde, dilimizin Orhun ve Uygur Türkçesi dönemlerinin devamı niteliğindeki yapısını da takip edebiliyoruz. Bu yapı o kadar sağlamdır ki, bazı Türkologlar haklı olarak Karahanlı Türkçesini Eski Türkçeye dahil ederler (bk. Ergin1985, Banguoğlu 1986, Ercilasun 1994, Ercilasun, 2004).

Kâşgarlı Mahmut, her şeyden önce bir sözlük olan çalışmasında, söz varlığı yanında, eserine birtakım gramer unsurlarını da serpiştirmiştir. Doğrudan doğruya bir gramer çalışması olan *Kitâbu Cevâhirü'n-Nahvi Fî Lûgati't-Türkî* adlı eseri elimizde olmadığına göre, *Dîvân*'da yer alan bu gramer bilgileri büyük önem arz etmektedir. Nitekim, *Dîvânu Lûgati't-Türk*'ü büyük emek sarf ederek Arapçadan Türkçeye aktaran Besim Atalay, onun gramer açısından önemini şöyle dile getirir:

*“Hele Türk fiillerinin yapısını gösteren kısımlar pek değerlidir; kitapta yer yer, dil üzerine önemli kurallar söylenmiş; ses değişimleri, gramer halleri, diyelek ayırdları açık olarak gösterilmiştir. Bundan başka saymış olduğum şeyleri tanıklamak için bol ve zengin örnekler dahi verilmiştir.”* (DLT-I: X).

Bu çalışmada, *Dîvânu Lûgati't-Türk*'te yer alan ve “yaklaşma” bildiren fiiller üzerinde durulmuştur.

Konu Türkçe fiillerde “yaklaşma” olunca, elbette akla ilk olarak kurallı birleşik fiil de denilen tasvir fiilleri gelecektir. Ancak biz, konuyu sadece tasvir fiilleri ile sınırlamadan, işin içine fiillerde “kılmış” ve “görünüş” konusunu da katarak topyekün *Dîvân*'da “yaklaşma” bildiren fiilleri ele aldık. Böylece, gerek birleşik fiil hâlinde, gerekse fiil kök veya gövdesi hâlinde olsun, *Dîvân*'daki malzemedен hareketle Karahanlı Türkçesinde “yaklaşma” kavramının ne şekilde / şekillerde verildiği de irdelenmiş oldu.

Bizi bu konu üzerinde durmaya sevk eden başlıca iki sebep vardır. Bunlardan birincisi, değişik vesilelerle tasvir fiilleri üzerinde çalışırken, Türk dilinin tarihî dönemlerini işleyen kaynaklarda özellikle “yaklaşma” bildiren tasvir fiiline pek yer verilmediğini, bu arada *Dîvânu Lûgati't-Türk*'e ait örneklere yer verilmemiş olduğunu fark etmemiz; ikincisi de yine değişik

## Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic  
Volume 6/1 Winter 2011

amaçlarla Dîvân'ı tararken "yaklaşma" bildiren farklı fiiller ve fiil yapıları ile karşılaşmış olmamızdır.

Konuyu Karahanlı Türkçesi çerçevesinde ele aldığımızda, ilk başvurulacak eserlerin başında **Kutadgu Bilig** gelecektir. **Kutadgu Bilig**'i fiiller açısından ayrıntılı bir incelemeye tâbi tutan Ahmet B. Ercilasun, Türk dili üzerinde çalışan gramercilerin birleşik fiil kavramına dair birbirinden farklı görüşlerine değindikten sonra, kendi görüşlerini ortaya koymuştur (Ercilasun, 1983: 45-48).

Ercilasun'a göre, birleşik fiil bir kelime grubudur ve kelime gruplarında da manaca bir bütünlük teşkil etmek ve cümle içinde tek kelime muamelesi görmek esastır. Kelime gruplarına iştirak eden unsurlar, asıl manalarından az veya çok farklı, yeni ve tek bir mana ifade etmek üzere bir araya gelirler. Bu, birleşik fiilde de böyledir. İster iki tarafı da fiil olsun, ister bir tarafı isim bir tarafı fiil olsun, her birleşik fiil, bir tek kavramı karşılar. Yani bir kavramı anlatma ve fonksiyon bakımından basit ve türemiş fiillerle birleşik fiiller arasında hiçbir fark yoktur. Bu üç türlü fiil arasındaki fark, sadece teşkil edilişleri bakımındandır (Ercilasun, 1983: 48).

Bu bilgilerden Ercilasun'un, birleşik fiilleri bir tarafı isim bir tarafı fiil olan ve iki tarafı fiil olan birleşik fiiller olmak üzere ikiye ayırdığı anlaşılmaktadır. Ercilasun'un tespitlerine göre, birinci tip birleşik fiiller Kutadgu Bilig'te çok çeşitli ve zengin kullanılışa sahipken, iki tarafı fiil olan birleşik fiiller ise sıklık ve çeşit bakımından zayıftır. Bunun sebebi de, ünlü zarf-fiil eklerini almış fiillerle yardımcı fiillerin müstakil hüviyetlerini henüz muhafaza etmeleridir (Ercilasun, 1983: 51-83).

Ercilasun, konumuz olan tasvir fiili çeşidi olarak da, **bil-** ve **u-** fiilleri ile yapılan **yeterlik** [seçe bil- 'seçe bilmek' (47-329), **tire bil-** 'toplaya bilmek, toplamasını bilmek' (146-1285) ...], **bir-** fiiliyle yapılan **tezlik** [ **arturu bir-** 'arttırı vermek' (507-5082), **ayu bir-** 'söyleyi vermek' (53-384) ...] ile **tur-**, **bar-** ve **kel-** fiilleriyle yapılan **süreklilik** [ **birü tur-** 'vermekte devam etmek' (317-3093), **yaâa tur-** 'yağıp durmak, yağmaya devam etmek' (8-118) ...] fiillerine ait örnekler verirken (Ercilasun, 1983: 83-87), **yaklaşma** bildiren birleşik fiilden, dolayısıyla bu tasvir fiilini kuran **yaz-** fiilinden söz etmemiştir. Yani, Kutadgu Bilig'de **yaz-** fiili ile kurulan ve **yaklaşma** bildiren tasvir fiilinin bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Ercilasun gibi, Hacıeminoğlu'nun da, **Türkçede Yapı Bakımından Fiiller** adlı eserinin "Karahanlı Sahasında Birleşik Fiiller" bölümünde, hepsi Kutadgu Bilig'e ait **yeterlik** [**adra bil-** < adır-a-bil- 'ayrı bilmek' (KB, 4836), **köndür-e bilme-** 'gönderememek' (KB, 207) ], **tezlik** [**bol-u-bir-** 'olu vermek' (KB, 1642), **kel-ü-bir-** 'geli vermek' (KB, 6095) ...], **süreklilik** [ **bir-ü tur-** 'vermekte devam etmek' (KB, 3093), **kit-e turma-** 'gide durmamak, gidi vermemek' (KB, 3179); **art-a bar-** 'artmaya devam etmek' (KB, 5915), **kit-e bar-** 'gitmeye devam etmek' (KB, 247); **ak-a kel-** 'akmakta olmak' (KB, 943), **bak-a kör-** 'dikkat etmek' (KB, 5146)... ] bildiren tasvir fiillerine yer verdiğini (Hacıeminoğlu, 1991: 259), ama **yaklaşma** bildiren tasvir fiilinden söz etmediğini görüyoruz.

Karahanlı Türkçesinin **Kutadgu Bilig** ve **Dîvânu Lûgati't-Türk**'ten sonra üçüncü eseri olan **Atebetü'l-Hakayık**'a baktığımızda, "kusur etmek, hata etmek" anlamıyla **yaklaşma** bildiren tasvir fiilini kurduğunu bildiğimiz **yaz-** fiilinin bu anlamda bir defa kullanıldığını (Arat, 1992: 76)<sup>1</sup>, ama bu eserde de söz konusu **yaklaşma** bildiren tasvir fiilinin kullanılmadığını görüyoruz.

Bilindiği gibi, Karahanlı Türkçesi için önemli kaynaklardan biri de satır altı Kur'an tercümeleridir. Bunlardan Rylands Nüshası'nı inceleyen Aysu Ata'nın tespitlerine göre, Karahanlı Türkçesine ait ilk Kur'an tercümesinde, **yaz-** fiili "(el) uzatmak; döşemek, yaymak" anlamlı

<sup>1</sup> *ne yazdı ajunúa bu äaóib hüner* [445] 'Hüner sahibi dünyaya karşı ne kusur işlemiştir.'

kullanımlarının yanında, “yakınlık bildiren yardımcı fiil” olarak da kullanılmaktadır (Ata, 2004: 768).

Bizim için önemli olan, söz konusu fiilin “yaklaşma” bildiren tasvir fiili kuracak şekilde kullanılmış olmasıdır. Zira, Ata’nın Arapça *kidte*, Farsça *ôâsten* fiillerinin anlamına karşılık olarak kullanıldığını belirttiği bu “yaklaşma” işlevli *yaz-* fiili, ilk Kur’an tercümesinde tasvirî fiil kuracak şekilde iki defa kullanılmıştır:

“[28a1] ... ey anam oğlu, bütünlükün bu boğun (3) küçsüzlediler méni, *öldrü* [28b1] *yazdılar* méni, taplatmağıl düşmanlarğa méni...” [Ata, 2004: 28. (28/28b1=7:150)]

“Boldı Mūsā anasının köngli fâriğ kaçğusuz, bütünlükün *belgürtü* [8a1] *yazdı* anı, eger aning könglini berkütmedimiz erse bolğay erdi müeminlerdin.” [Ata, 2004: 74. (32/7b3=28: 10)]

Yukarıdaki cümlelerde geçen ve her ikisi de bir tasvir fiili olan fiillerden *öldrü yazdılar* fiilinin “az daha öldüreceklerdi/öldüreyazdılar”, *belgürtü yazdı* fiilinin de “az daha belirtecekti/belirtiyazdı” anlamıyla kullanıldığı ve “yaklaşma” belirttiği açıktır.

O hâlde, Karahanlı Türkçesinin iki manzum eserinde tasvir fiili olarak yer almayan, buna karşılık aynı dönemin mensur eserlerinden ilk Türkçe Kur’an tercümesi olan Rylands Nüshası’nda iki örneği bulunan “yaklaşma fiili”nin devrin, telif tarihine göre, ikinci eseri olan *Dîvânu Lûgati’t-Türk*’teki durumu nedir?

Bu sorunun cevabı için, *Dîvânu Lûgati’t-Türk*’e yönelmeden önce, devrin belli başlı eserlerinin sunduğu dil verilerine dayalı olarak Karahanlı Türkçesinin gramerini ortaya koyan N. Hacıeminoğlu’nun **Karahanlı Türkçesi Grameri** adlı çalışmasına baktığımızda, onun “Fiil+Fiil Şeklinde Olan Birleşik Filler” başlığı altında herhangi bir alt sınıflama veya adlandırmaya gitmeden, **Türkçede Yapı Bakımından Fiiller** adlı çalışmasında yukarıda da verdiğimiz “yeterlik”, “tezlik” ve “süreklilik” bildiren *bar-*, *bil-*, *bir-*, *kel-*, *kör-*, *tur-* fiillerinden başka, *Dîvânu Lûgati’t-Türk*’ten alınmış bir örnekle “yaklaşma” bildiren *yaz-* fiiline de yer verdiğini gördük (Hacıeminoğlu, 1996). Hacıeminoğlu’nun son çalışmasında verdiği bu tek örnek, bizi Dîvân’da başka örnekler aramaya sevk etti.

### 1. Tasvir Fiiliyle (Fiil+zarf-fiil eki+ yaz- Yardımcı Fiili Yapısıyla) Yaklaşma Bildirme

Türkçede “yaklaşma” bildiren tasvir fiilleri kuran *yaz-* fiili, DLT’de “şaşmak, yanılmak”, “çözmek” ve Oğuzca olarak belirtilen “yazmak” olmak üzere üç ayrı anlamda yer almaktadır (DLT-IV: 765). Elbette bizi burada zarf-fiil durumundaki asıl fiillere gelerek o fiilin gerçekleşmesine az, ramak kaldığını, ama gerçekleşmediğini anlatarak tasvirî fiil kuran birinci anlamı ilgilendirmektedir.

Kutadgu Bilig ve Atabetü’l-Hakayık gibi devrin iki manzum eserinde bulunmasa da, Kur’an tercümesiyle birlikte, Dîvânu Lûgati’t-Türk’te, Oğuz grubu Türk yazı dillerinde kullanılagelen ve yaklaşma bildiren birleşik fiil yapısını, yani “*asıl fiil+ zarf-fiil eki+ yaz- yardımcı fiili*” şeklindeki kuruluşu bir örnekle de olsa buluyoruz. Burada *ur-* fiiline ünlü zarf-fiiliyle bağlanan *yaz-* yardımcı fiili (uruyaz-), “az daha dövecek olmak, döveyazmak” anlamıyla kullanılarak tam bir “yaklaşma” anlamlı tasvir fiili kurmaktadır:

“*Ol anı uruyazdı: O, onu döveyazdı.*” (DLT-III: 59)

Bu tek örneğe bakarak, Dîvân’da başka “yaklaşma” anlamlı fiil veya kuruluşların bulunmadığı anlamı çıkarılabilir mi, sorusu akla geliyor. Dîvân taranınca, “yaklaşma” anlamlı başka örnek ve kullanımlarla karşılaşılmaktadır. Nitekim Dîvân’da “yaklaşma” anlamının sadece bir tasvirî fiille verilmesine karşılık, kılınış açısından mahiyetleri biraz farklı olsa da, bundan çok daha fazla örneğin kurula bağlanmış başka fiil yapılarıyla veya birtakım fiil kök veya gövderiyle

### Turkish Studies

verilmiş olduğu görülmektedir. Bu durum, hem Karahanlı hem de onun öncesi ve sonrası dönemlerin Türkçesi için de üzerinde durulmaya değer bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

## 2. Birtakım Ekler Yardımıyla Yaklaşma Bildirme

Dîvânü Lugati't-Türk'te, "yaklaşma" bildirme, tasvir fiilinden çok, birtakım ekler yardımıyla gerçekleşiyor ki, bu, dönem Türkçesi, hatta Eski Türkçe döneminin genel eğilim ve durumu hakkında da bize ip uçları verebilecek özelliktedir. İşin ilginç yanı, Kâşgarlı genel kurala bağlanmış yapılardan söz etmektedir.

### 2.1. -GAIr /-KAIr Ekiyle Yaklaşma Bildirme

Dîvân, "yaklaşma" bildiren tasvir fiili örnekleri bulabilmek için taranmaya başlanınca, onun bu konuda azımsanmayacak bilgi ve malzeme sunduğu görülüyor. Üstelik, "yaklaşma" fiili için günümüz gramerlerinde bulduğumuz tanımın bir benzerinin Kâşgarlı Mahmut tarafından yapılmış olduğunu görmek, hiç de yabana atılır cinsten bir bilgi değildir:

"Bir işi yapanın yapmak üzere olduğunu, işleyeyazdığını haber veren fiil sıygası şöyle yapılır: kaf'lı ve tok kelimelerde emri hazırlan sonuna re, lâm, elif, gayın/gayın, elif, lâm, re; gayın'lı kelimelerde kaf, elif, lâm, re; ince âhenkli kelimelerde kef, elif, lâm, re harfleri getirilir. Bütün diller bu kuralda birleşmişlerdir: 'men barğalır men', 'men turğalır men' denir ki, 'Ben varmak üzereyim, ben varayazdım'; 'Ben kalkmak üzereyim, ben kalkayazdım.' demektir. Ve yine böylece 'ol ya kurğalır' denir ki, 'O, yay kurmak üzere.' Yine 'ol tağka ağkalır' denir ki 'O, dağa çıkmak üzere.' kef'li kelimelere örnek: 'ol ewge kirgelir', 'ol yarmak tērgelir' denir ki, 'O, eve girmek üzeredir.', 'O, para toplamak üzeredir.' demektir.

*Bu, bütün fiillerde yürüyen bir kuraldır.*" (DLT-II: 66-67)

Bu ifade ve örneklerden, Karahanlı Türkçesinde, fiillerde "yaklaşma" anlamının esas itibarıyla fiil kök veya gövdelerine -GAIr /-KAIr eki getirilerek verildiği ve bunun bütün fiiller için geçerli genel bir kural olduğu anlaşılmaktadır.

Ancak, burada dikkatten uzak tutulmaması gereken iki önemli nokta vardır. Bunlardan birincisi, "yaklaşma" anlamının, herhangi bir fiilin anlamına "yaklaşma" katan yaz- yardımcı fiiliyle değil de, başka bir ek yardımıyla yapılması; ikincisi de "yaklaşma" anlamının niteliği, yani hareketin gerçekleşip gerçekleşmemesi bakımından farklılık arz etmesidir. Bu ikincisi üzerinde sonuç bölümünde ayrıca durulacaktır.

Kâşgarlı'nın verdiği bu bilgi ve örnek cümlelerden söz konusu ekin eklendiği fiillerin anlamına "yaklaşma" anlamı kattığı açıktır. Gelgelelim, bazı kaynaklarda bu ekin, zarf-fiil ekleri arasında sayıldığını da görüyoruz. Nitekim M. Mansuroğlu, "Karahanlıca" adlı makalesinde, söz konusu dönemin zarf-fiilleri hakkında bilgi verirken, -Gai, -GAIr eklerini de saymakta, bu eklerin "-mak /-mek için" ve "-alı /-eli beri" anlamları verecek şekilde kullanımı yanında, sadece Kâşgarlı'nın Divan'ında "... -mak üzere olmak" anlamıyla kullanıldığına dikkati çekmekte ve şu örnekleri vermektedir: "turğalı kal- 'durmak üzere kalmak' K I 22:20; ya kurğalır (er-) 'yay kurmak üzere olmak' K II 177: 9" (Mansuroğlu, 1988: 161).

Mansuroğlu, her ne kadar Dîvân'dan aldığı örneklerde söz konusu ekin kullanıldığı yapıları zarf-fiil olarak gösterse de, Dîvân'a bakıldığında bunların, Kâşgarlı'nın yukarıdaki açıklamalarına uygun olarak, zarf-fiil olarak değil de birer çekimli fiil olarak kullanıldıkları görülecektir. O zaman, söz konusu ekleri, zarf-fiil eki olarak değil de, ya Ercilasun'un (1984: 133-135) belirttiği gibi *yakın gelecek zaman eki* olarak ya da bizzat Kâşgarlı'nın "Bir işi yapanın yapmak üzere olduğunu, işleyeyazdığını haber veren fiil sıygası (çekimi) şöyle yapılır." ifadesine dayanarak yakın gelecek zaman içinde yaklaşma bildiren bir özel fiil çekimi eki olarak kabul etmek gerekecektir.

Dîvân'ın başka yerlerinde değişik fiiller örneklendirilirken aynı eklerin yaklaşma anlamlı olarak kullanıldığına tanık oluyoruz:

“ToĖĖurmadı itımnı

**TurĖurĖalır** atımnı

Sürdi meniÆ úutumnu

Úaz taúú úordayımı

KöpeĖimi doyurmadı, atımı yordurdu, **arıklaştırıyazdı**. Kazımı ve kuğu kuşlarımı talihimi beraber sürdürdü.” (DLT-II-177)

“Yay úuş bile úarıştı

Erdem yasın úurıştı

Çerig tutup küreştı

**OútaĖalı** örtüşür

Yaz kışla karşılaştı; hüner yayını kuruştular, saf bağlayıp güreştiler, ok atarak birbirine **geçireyazdılar**.” (DLT-II: 97)

Hemen belirtelim ki, yaklaşma işlevli bu ekin, yapısını açıklayan bilgiler de ilginçtir. Özellikle söz konusu eklerin herhangi bir fiile doğrudan veya ünlü zarf-fiiliyle bağlanan *kal-*, *kel-* yardımcı fiillerinden geldiği şeklindeki bilgiler, eklerin yaklaşma işleviyle kullanılmasına ve gramerleşme sürecine ışık tutmaktadır. Bu sebeple bu ekin işlevi yanında, yapısı üzerinde de durmak yararlı olacaktır.

Korkmaz, Türkiye Türkçesi zarf-fiil eklerinden **-(y)AII** eki hakkında bilgi verirken düştüğü dipnotta bazı Türkologların birbirinden farklı görüşlerini özetleyerek sorunun çözülemediğini şu sözlerle belirtmektedir:

“Bang’a göre bu ek, gelecek zaman eki -ga ile al-ı zarf-fiil eki birleşmesinden (< -ga al-ı, *studien II*, 925); Slomen (JSFOu XLIX, 40), Pröhle (KSz X,233), Kotwicz (RO, XVI,267) ve Baskakov’a göre (Kkp.Jz., 474), içinde +II sıfat ekinin bulunduğu bir kuruluştan oluşmuştur. Brockelmann (Ost.Gr.249), Eski Türk lehçelerinde sıfat ekinin +II değil +IIg olması ve -gAII ekinin sonunda da bir -g sesinin bulunmaması dolayısıyla haklı olarak bu görüşü reddetmiştir. Räsänen, ekin -A zarf-fiil + *kel-* fiili + -A (güney grubunda -I) zarf-fiil birleşmesinden oluştuğu görüşündendir (Mat. Morph. 189). Yüce, Brockelmann (Ost. Gr. 251) ve Räsänen’in (Mat. Morph. 189) görüşleri için eklediği notla (age, s. 37, § 16.1.1) Orta Türkçede var olup da sonradan kaybolmuş bulunan -gAIIr ‘bir şeyi yapmak üzere olmak’ ekinin, -gAII +erür birleşmesinden oluştuğu görüşü henüz aydınlanmış değildir, diyor.” (Korkmaz, 2003: 1009).

-GAII (nadiren -KAII) ekini modal yardımcı fiillerden önce kullanılan zarf-fiil ekleri içinde gösteren Gabain’in, söz konusu ekin “iktidar” ifade etme ve daha sonraki metinlerde “beri” anlamı kazandığı şeklindeki açıklama ve örneklerine ilaveten, “Gelecek zaman ifade edebilmek isteniyorsa, tasvirî fiillere bağlamak için -aalı şekli -u’ya tercih edilir: *öl-gáli tur-* ‘ölmek üzere olmak.’” sözleriyle onun “... -mek üzere olmak” anlamıyla gelecek zaman anlamı kurduğuna dikkat çekmesi son derece önemlidir (Gabain, 1988: 86).

Gabain, “Tasvirî Fiiller” başlığı altında da, “Fiiller, -u yahut -p almış bir mantıkî esas fiilden sonra kullanılırlarsa, kendi manalarını kaybedebilir ve manaları tasvir edilir. **Böyle fiil birleşikleri yüklem olarak iş gördükleri gibi, vasıflık vs. olarak da iş görebilirler.**” şeklindeki

### Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic  
Volume 6/1 Winter 2011

konumuzla son derece ilgili ve önemli bilgiyi vermekle kalmaz, konumuzla ilgili olarak önce -*GAll*, sonra -*KAllr* eklerinin tasvir fiilleri içindeki işlevi hakkında şu bilgi ve örnekleri verir:

“Mantıkî esas fiil -*âalı* şeklinde ise, bir *gelecek zaman* anlamına işaret edilir:

*kir-gâli tur-* ‘hemen girecek durumda olmak, girecek olmak’.

*öl-gâli yat-* ‘hemen ölecek durumda olmak, ölecek olmak’.”

“*ûal-* veya *kâl-* tasvirî fiillerinden, doğrudan doğruya, olmak üzere olan bir iş veya hareket bildiren -*ûalır*, -*kâlır* eki inkişaf etti:

*at-ûalır* ‘hemen atar’.

*kir-gâlır sän* ‘hemen girersin’.

*siñir-kâlır osuàluà úlın-* ‘tıkınmaya hazırlanmak’.

*oút-ûalır üçün* ‘hemen okutmak için’.” (Gabain, 1988: 91)

Gabain, *kal-*, *kel-* fiillerinden geldiğini söylediği -*GAllr*/-*KAllr* ekinin kökenini de şöyle açıklar:

“-*ûalır* şekli, *tuà-a kâlır ârti* (Man. Erz. 13,9) ‘(güneş) doğuyordu’ gibi ifadelerden, yahut da *kir-gâli kâl-ir sän* ‘giriyorsun’ gibi ifadelerdeki hece düşmesinden teşekkül etmiştir (Brockelmann, ZDMG 96, 360).” (Gabain, 1988: 129)

Söz konusu ekin işlevi yanında, esas itibarıyla yapı ve gramerleşme sürecini ortaya koyan en son ve en yetkin çalışma Faruk Gökçe’ye aittir. -*GAllr*/-*KAllr* ekini, gramerleşme süreçleri sonucunda ortaya çıkan bağımlı bir biçim olarak gören Gökçe, bu ekin *kel-* yardımcı fiilinin dar-düz geniş-şimdiki zaman -*Ir* ekiyle birleşmesinden ortaya çıktığını, ekin kalın biçiminin de *kal-* fiiliyle ilgili olmayıp aynı yapının ünlü uyumuna girmiş biçimi olduğunu örneklerle tanırlar (Gökçe, 2007a: 105 vd.).

Bizim için burada önemli olan, -*GAll(r)*/-*KAll(r)* eklerinin nereden geldiğinden çok, hangi işlevle kullanıldıkları, yani fiillerin belirttikleri iş, oluş ve hareketlere “...-mek üzere olmak”, “hemen”, “az daha” anlamlarını kazandırarak “yaklaşma” bildirmiş olmaları ve oluşturdukları birleşiklerin yüklem olarak kullanılabilmeleridir.

Burada son olarak, konumuz Dîvânu Lugati't-Türk'te “yaklaşma” bildiren fiiller olduğu için, üzerinde durmamakla birlikte, -*GAllr* ekli fiillerin Kutadgu Bilig’de de aynı işlevle kullanıldığını belirtelim.<sup>2</sup>

## 2.2. +II Ekiyle Yaklaşma Bildirme

Kâşgarlı, “**Fiillere Yapılan Ziyadeler ve Fiillerin Kuruluşu Hakkında Söz**” başlığı altında, fiillere sonradan eklenen on harften biri olarak *ı* ile ilgili şu bilgiyi verir: “*ı* harfi *ı* ile birlikte gelir. Bir iş yapmaya yaklaşır da yapılmazsa o zaman kullanılır.” (DLT-II: 22) Bu bilgi, söz konusu ettiğimiz yaklaşma fiilleriyle ilgilidir. Bu bilginin ardından Kâşgarlı, “Bu kuralı iyi belle!” uyarısıyla şu örnekleri verir:

‘*Ol turğalı úaldı.*’ sözü gibi, ‘O, durayazdı.’ demektir. ‘*Ol bargalı úaldı.*’ sözündeki ‘*bargalı*’ kelimesi de böyledir. ‘O, varayazdı.’ demektir.” (DLT-I: 22)

<sup>2</sup> Arat neşir ve tercümesinden bir beyitle yetinelim: *Sewinç arzū niñmet turu qalğalı / Sañınç kağgu miñnet maña kelgelir* “Sevinç, arzu ve nimetleri geride bırakıp endişe, kaygı ve mihnetlere doğru gitmek üzereyim.” (Arat, 1979: 125; Arat, 1988: 88). Diğer örnek ve açıklamalar için bk. Gökçe, 2007a: 99-100.

Kâşgarlı, “Sıfat Sayılmayan -Aslında Sıfat Olmayan- Sıfatlar Üzerine Söz” başlığı altında, söz konusu ekin sıfat olarak tanınmayan ve “bir işi yapmak üzere olan fâili gösterme” işlevinden söz ederek; “*Men ewge barıǵlı men*: Ben eve gitmek üzereyim.”, “*Men sizge keligli men*: Ben size gelmek üzereyim.” örneklerini verir (DLT-I: 25).

Kâşgarlı, eserinin ilerleyen bölümlerinde de benzer bilgi ve örnekleri tekrarlamıştır:

“*Bir işin yapılması işleyen hakkı olmakla vasıflanan fail için ‘ol tawratıǵlı ol, ol tepretiglik erdi.’ denir ki, ‘Onun ivdirmek hakkıdır.’, ‘Onun tepretmek hakkı idi.’ demektir. Yahut bu, ‘İşi yapayazdı.’ anlamınadır. Oğuzlardan birtakımları lâm (l) harfini sin (s) yaparlar. ‘Ol tawratıǵsaü erdi.’, ‘Ol tepretigsek erdi.’ derler. Oğuzların birtakımları da kaf (k) i ye (y) yaparlar. ‘Ol tawratıǵsı erdi.’, ‘Tepretigsi erdi.’ derler. Anlam aynıdır. Yalnız evvelki söyleyiş daha doğrudur. Yukarıda olduğu gibi bu çeşitte de Oğuzlardan bazıları öz Türklere uyarlar.*

İşleyen içerisinde gizleyerek işlemesini kurduğu ve **işlemek üzere bulunduğu** şekilde vasıflanan fail için ‘*Ol tawratıǵlı ol.*’, ‘*Ol tepretigli ol* denir ki, ‘*O, sahiden acele ettiren ve işe başlamak üzere olandır.*’, ‘*O, sahiden teprendiren ve teprendirmek üzere olandır.*’ demektir.” (DLT-II: 361-362)

Kâşgarlı’nın sözünü ettiği sıfat sayılmayan ve bir işin yapılmaya yaklaşıldığını, yani gerçekleşmek üzere olduğunu anlatmaya yarayan +II ekinin bu işlev ve kullanımını Anadolu sahasında yazılan ilk gramerimiz **Müeyyessiretü’l-è’Ulüm**’da da buluyoruz. Adı geçen gramerde Bergamalı Kadri; “ism-i mensüb” konusunu işlerken +IU eklerinin bir işlevinin de “edât-i taormb”, yani “yaklaşma” olduğunu belirterek şu bilgi ve örnekleri verir:

“... Ammâ **bililü, añlamalu** disek bunuñ gibiler ism-i mensüb olmazlar, belki bunlar **bilülü, añlamalu** dimektir, yaenm bular faëillerdür. Ve daöi eger **et kaynamalu, aş bişmelüdür** disek bunuñ gibiler kezâlik ism-i mensüb degüllerdür; lü/lu bunlarda edât-i takribdür, yaenm **etiñ pişmesi ve kaynaması yakın oldu** dimek ma’nâsınadır.” (Bergamalı Kadri, 2002: 35).

### 2.3. -Gİr- /-GUr- Ekiyle Yaklaşma Bildirme

Dîvân’da, fiilden fiil yapan bu ekle yapılmış birçok fiil gövdesinin bir tasvirî fiil gibi “yaklaşma” bildirdiği görülmektedir. Dolayısıyla da, söz konusu ekin kullanıldığı birçok cümlelerin açıkça “... -e yazdı” şeklinde, yani hareketin az daha gerçekleşek hâle geldiğini, ama gerçekleşmediğini ifade edecek şekilde Türkçeye çevrildiğini görüyoruz.<sup>3</sup>

**úamǵır-**: çarpılayazmak, eğrileyazmak

“AnıÆ yüzi úamǵırdı: *Onun yüzi çarpılayazdı, eğrileyazdı.*” (DLT-II: 194)

**kelgir-**: geleyazmak, gelmek istemek

“Ol maÆa kelgirdi: *O, bana geleyazdı, gelmek istedi.*” (DLT-II: 196)

**úolǵır-**: isteyeyazmak

“Ol mendin úolǵırdı: *O, benden bir şey isteyeyazdı.*” (DLT-II: 194)

**manǵır-**: bandırayazmak, daldırayazmak

“Ol etmegig yağka manǵırdı: *O, ekmeği yağa bandırayazdı, daldırayazdı.*” (DLT-II: 197)

**saçǵır-**: saçtırayazmak

<sup>3</sup> Kahraman Maraş’tan derlenen **uçkur-** “koyuvermek, salıvermek” fiil gövdesinin de, kılınış olarak “tezlük” bildirmesi, benzer bir kullanımı örneklendirme açısından ilginç bir veridir (DS-XI: 4022).



"Er suw saçğırdı: *Adam su saçtır yazdı.*" (DLT-II: 187)

**sayğır-**: yer kara taşlı olayazmak

"Yer sayğırdı: *Yer kara taşlı olayazdı.*" (DLT-III: 193)

**suçğur-**: sıçrayayazmak

"At suçğırdı: *At sıçrayayazdı.*" (DLT-II: 187)

**tamğur-**: damlayayazmak

"Suw tamğurđı: *Su damlayayazdı (Buzdan su damlayayazdı.)*" (DLT-II: 179)

**taşğur-**: taşayazmak

"Aşıç taşğurđı: *Tencere taşayazdı, tenceden su taşayazdı.*" (DLT-II: 178, 201)

#### 2.4. -sA- Ekiyle Yaklaşma Bildirme

Hem isimlere hem de fiilere gelerek "bir işi yapmak istemek" anlamlı fiiller türeten bu ekin, "... -mek istemek", "... -ar gibi olmak" anlamlarının yanında "az daha, az kalsın ...-acaktı/-ecekti" anlamı, yani yaklaşma anlamı da vardır. Dîvân'da bununla ilgili birçok çekimli fiil örneği olmakla birlikte (bk. DLT-III: 332-335), biz burada, Atalay'ın özellikle "yaklaşma fiili" anlamlı olarak verdiği birkaç örnekle yetineceğiz.

**satıgsa-**: satmak istemek, satayazmak

"Er atın satıgsadı: Adam atını satmak istedi." (Adam atını satayazdı, satar gibi oldu.) (DLT-III: 333)

**yêtse-**: yetişmek istemek, yetişeyazmak

"Ol meni yêtsedi: *O, bana yetişeyazdı.*" (DLT-III: 304)

**yağsa-**: yaymak istemek, yayayazmak

"Ol töşek yağsadı: *O, döşek yaymak istedi, döşek yayayazdı.*" (DLT-III: 305)

**yapsa-**: kapatmak, örtmek istemek, ört yazmak

"Tumlıg kelip úapsadı

Úutluğ yayıg tepsedi

Úarlap ajun *yapsadı*

Et yin üşüp emrişür

Soğuk gelip kapladı; kutlu yazı çekemedi; kar yağarak dünyayı kapattı; vücut üşüyerek titriyor." (Soğuklar geldi dünyanın etrafını kapladı; kış mübarek yaza haset etti; hava karladı, yeryüzünü *ört yazdı*; vücut karınca girmiş gibi titreşir.) (DLT-I: 463)

#### 2.6. Yaklaşma Bildiren Başka Fiil Gövdeleri

Dîvân'da yaklaşma bildiren ilginç verilerin bir kısmı da, kurallı olarak belli bir ek veya yapıya bağlanamayan fiil gövdeleridir. Önce bu fiilleri ve kullanıldığı cümleleri sunalım, ardından bunlarla ilgili düşüncemizi açıklayalım.

**kıamtur-**: bayılmak, sesi kısılayazmak

"Ol anı urup úamturđı: *O, onu döğüp bayılttı, dayaktan sesi kısılayazdı.*" (DLT-II: 291)

### Turkish Studies

**asın-** : (kurtulmak amaçlı ip vb.) çekmek, koparayazmak

“At asındı: *At, kurtulmak için ipini çekti, koparayazdı.*” (DLT-I: 201)

**ölşe-**: acıkıp gözleri kararmak, açlıktan bayılayazmak

“Ol anı ölşedi: *O, onu acıktırdı, öyle ki gözleri seçmez oldu, bayılayazdı.*” (DLT-I: 263)

**ölütle-**: çarpışmak, aralarında ölüm olayazmak

“Er ölütlede: *Adam çarpıştı, aralarında ölüm olayazdı.*” (DLT-I: 299)

**úanatlan-**: kanatlanmak, uçayazmak

“Er úanatlandı: *Adam yüğüruk bir binek sahibi oldu, üzerine bindi, uçtu; yahut dileğine varayazdı.*” (DLT-II: 267)

**şeşü-**: gevşemek, çözüleyazmak

“Tügün şeşüdi: *Düğüüm gevşedi, çözüleyazdı.*” (DLT-III: 267)

**topraş-**: kuruyup tozlaşmak, toz olayazmak

“Yer úurup topraşdı: *Yer kuruyarak tozlaştı, toz olayazdı.*” (Yağmurun azlığından yer kurudu, öyle ki yerden tozlar *yükseleyazdı.*) (DLT-II: 206-1)

**örtüş-**: örtmek, örtmekte yardım etmek, birbirini örteyazmak

“Olar bu ışığı örtüşdi: *Onlar bu işi örttüler.*” (DLT-I: 230)

**bulğa-**: bulandırmak, barıştırmak, bulanıp kusayazmak, öfkelenmek

“Ol er anıÆ köÆelin bulğadı: *O adam onu kızdırdı.*” Aslı, tab’a uygun gelmeyen yemeği yemekten insanın gönlü bulanması ve *kusayazmasıdır.* (DLT-III: 289)

**úaúsı-**: kakaç olmak, kakaç olayazmak

“Et úaúsıdı: *Et kakaç oldu, et kakaç olayazdı.*” (DLT-III: 286)

**seril-**: sarsılmak, sendelemek, yalpa ile *düşeyazmak* (İril- ile birlikte kullanılır.)

“Er serildi: *Adam sendeledi.*” (Sarhoş yalpaladı, *düşeyazdı.*) (DLT-II: 123)

“Er irildi serildi: *Adam kaygıdan sarsıldı ve yerindi.*” (DLT-I: 196)

Kurallı veya dağınık olarak Dîvân’da yer alan ve “yaklaşma” bildiren bu fiil gövdelerinde yer alan ekleri, sıradan fiilden fiil yapan ekler olarak görmek ne derece doğrudur. Zira bu ekler, sıradan fiilden fiil yapan eklerden çok, fiili tasvir eden ve bu işleviyle de buldukları fiilleri tasvir fiillere yaklaştıran eklerdir. Türkçede bu anlamda değişik kılınmış işlevli başka eklerle de karşılaşırız. Mesela; Banguoğlu, “Türkçede Tekerrür Fiilleri” adlı çalışmasında, *-iştir-* ve *-ele-* fiilden fiilden yapan ekleriyle yapılan fiil gövdelerinin, kök fiilin ifade ettiği eylemin tekrarlanan kısa hareketlerle yapıldığını gösterdiğini, tekerrür fiillerini teşkil eden bu ekleri çatı eklerinden ayrı görmemiz gerektiğini, bu sebeple bunları anlamca fiilin çatı kategorisine almamızın mümkün olmadığını, zira bunların daha ziyade eylemi tasvir edici ekler olduğunu ve bu ekleri almış fiillerin de tasvir fiilleri (descriptif) grubuna yaklaştığını belirtmektedir (1988: 111-112) ki, bizim DLT için söz konusu ettiğimiz “yaklaşma” bildiren fiiller de bu türden fiillerdir ve bu yapılarıyla yaklaşma bildiren tasvir fiiline yaklaşmaktadırlar.

Kılınmış itibarıyla değişik anlamlarla tasvir fiillerine yaklaşan benzer fiil kök veya gövdelerine Türkiye Türkçesi ağızlarında da rastlıyoruz. Derleme Sözlüğü’nden aldığımız şu fiiller “kılınmış” olarak “tezlik”, “süreklilik” ve “yaklaşma” bildirmektedir:

### Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic  
Volume 6/1 Winter 2011

**abarmak:** 1. Almak, alıvermek (Tekkeköy/Düzce; Balıkesir) 2. Alıp götürmek. (Sarıkamış/Kars) (DS-I: 11)

**abınmak:** Düşeyazmak, yürürken ayağı kaymak (Çilehane/Reşadiye/Tokat) (DS-I: 22)

**abilemek:** Göreceği gelmek, göresimek (Silifke/ Antalya) (DS-I: 23)

**abraşmak:** Olduğu yerde kalmak, kalakalmak (av tabirlerinden): *Tavşan abraştı.* (Mudurnu/Bolu; Kayapa/Edirne) (DS-I: 29)

**acebe kalmak:** Şaşakalmak, donakalmak (Kars köyleri; Kilis) (DS-I: 43)

**uçkurmak:** Koyuvermek, salıvermek (Kahraman Maraş) (DS-XI: 4022)

**uçurmak:** Koyuvermek, bırakmak, salıvermek (Eğridir/Isparta; Tokat/Eskişehir; Akyazı/Sakarya; Çarşamba/Samsun; Maçka ve köyleri/Trabzon; Erkinis/Yusufeli/Artvin; Maksutlu/Şarkışla/Sivas; Çamıllı/Ayaş/Ankara; Bor/Niğde) (DS-XI: 4023)

**añaglamak:** [añ'a'lamak] Vuracak gibi olmak, vurmaya niyet etmek. (Beylerli/Bozdoğan/Aydın) (DS-I: 249)

**anıklamak:** Vurmaya niyet etmek, korkutmak kasdiyle vuarcakmış gibi yapmak: *Çocuğa anıkladı ama vurmadı.* (Karamanlı, Tefeni, Kayadibi/Yeşilova/Burdur; Alâeddin, Darıveren, Oğuz, /Acıpayam, Tekkeköy/Dz.; Bodrum/Muğla) (DS-I: 269)

**banlamak-, bañlamak:** Gizlenmesi gereken, söylenmeyecek şeyi söyleyivermek. (Bozan/Eskişehir) (DS-II: 521)

Düzce'ye ait bir veride ise *yaz-* yardımcı fiiliyle kurulan *bakayaz-* tasvirî fiilin anlam veya kılınış olarak, yaklaşma değil de, "bakadurmak" anlamıyla "süreklilik" ifade ettiğini görüyoruz ki, bu da ağızların kılınış bakımından tasvirî fiiller üzerindeki tasarrfunu göstermesi bakımından ilginçtir (DS-II: 491).

Türkiye Türkçesi ağızlarına ait bu örnekleri artırmak mümkün olduğu gibi, Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçelerinden nice örnek bulmak da mümkündür. Elbette bizim amacımız, bu konuya sadece Dîvânu Lugati't-Türk'ten bir pencere açmaktır.

Fiil kök veya gövdelerinin fiilin kılınış süreci bakımından göstermiş oldukları bu özellik, Türk gramerlerinde yeni yeni işlenmeye başlanan *kılınış* (Alm. Aktionsart, İng. maner of action) konusuyla ilgilidir. "Fiil kök veya gövdelerinin, dil mantığı ve ve zamanla olan bağlantısı açısından gösterdiği özellik" (Korkmaz, 2003: 534) olarak tanımlanan kılınış, kök veya gövde hâlindeki fiillerin sınırsız zaman çizgisi üzerindeki "*başlama*" (*aç-*, *başla-*, *canlan-*, *diril-*, *giriş-*, *karşıla-* vb.), "*sürme, süreklilik olma*" (*ara-*, *bekle-*, *diren-*, *gözle-*, *oku-*, *ör-* vb.), "*bitme*" (*bul-* *eriş-*, *ulaş-*, *var-*, *bit-*, *tüken-*, *sön-* vb.), "*aralıklı, kesintili bir oluş biçim*" (*akşamla-*, *aksır-*, *atıştır-*, *ertele-*, *damlala-*, *yelten-* vb.) "*kendiliğinden, kendi kendine oluş biçimi*" (*boylan-*, *çiçeklen-*, *çömel-*, *çürü-*, *ekşi-*, *sol-* vb.) gibi süreçleri belirten ve işin ne şekilde yapıldığını ortaya koyan anlam özellikleridir (Korkmaz, 2003: 535; Aksan, 1999: 86-87).

Dîvânu Lugati't-Türk'ün asıl fiil+ zarf-fiil eki+ yardımcı fiil yapısıyla tasvirî sunduğu bir örneğin [*Ol anı uruyazdı: O, onu döveyazdı.* (DLT-III: 59) ] dışında kalan ve "yaklaşma" bildiren fiil gövdelerini de "kılınış" çerçevesinde değerlendirmek gerekiyor. Zira fiili tasvir etme bakımından birleşik fiillerle fiil kök veya gövdelerinin işlev bakımından bir farkı yoktur. Buradaki fark, sadece kuruluş farkıdır.

## SONUÇ

### Turkish Studies

İlk örneğini Dîvânu Lugati't-Türk'te bulduğumuz ve Türk dilinin daha sonraki dönemlerinde yegâne yaklaşma bildiren *yaz-* yardımcı fiiliyle kurulan tasvirî fiil, Karahanlı Türkçesinde yaygın bir kullanıma sahip değildir. Yukarıda Ercilasun'un tespitlerine bağlı olarak belirttiğimiz üzere, bu dönemde zaten iki tarafı fiil olan birleşik fiiller sıklık ve çeşit bakımından zayıftır. Bunun sebebi ise, Ercilasun (1983: 51-83)'un da belirttiği üzere, ünlü zarf-fiil eklerini almış fiillerle yardımcı fiillerin müstakil hüviyetlerini henüz muhafaza ediyor olmalarıdır.

Tabiatıyla dil, fiillerin ifade ettiği hareketi tasvir etme ihtiyacını başka yapılarla veya bizzat fiillerin kendi kök veya gövdelerindeki "kılınış" anlamlarıyla sağlayacaktır. Karahanlı döneminde de Türkçe, bu ihtiyacını daha çok fiil gövdeleri ile sağlamış görünüyor. Bunun için de birtakım eklerden yararlandığı görülmektedir.

Ancak, "kılınış" bakımından fiillere "yaklaşma" anlamı katan ve onları tasvir fiillerine yaklaştıran bu eklerin işlevlerini de irdelemek gerekiyor. Hepsinde ortak olan bu "yaklaşma" anlamına baktığımızda, -GAlIr/-KalIr ve +II/+IU ekleri ile sağlanan "yaklaşma"da fiilin gerçekleşmesine az kaldığı veya fiilin gerçekleşmek üzere olduğu anlatılırken, başta -Gİr/-GUr- ve -sA- ekleriyle kurulanlar olmak üzere, diğer fiil gövdelerinin sunduğu "yaklaşma" anlamında ise, fiilin belirttiği iş, oluş veya hareketin gerçekleşmeye ramak kalmışken gerçekleşmediği anlatılmaktadır. Kılınış olarak "yaklaşma" bildiren bu iki grup fiil gövdesinden ikincisinin "kılınış" bakımından daha çok ... -A *yaz-* yapıyla yaklaşma fiiliyle aynı işlevde olduğunu söyleyebiliriz. Bu iki grup fiilin çekim zamanlarının da farklı olduğu görülmektedir. Birinci grup eklerin genel olarak geniş/şimdiki zaman kipiyle çekimlenmesine karşılık, ikinci grup örneklerin ise daima bilinen geçmiş zamanlı oldukları görülmektedir. Bu durum, ikinci grup fiillerin geçmişe ait bir iş, oluş ve hareketin gerçekleşmeye az kalmışken, gerçekleşmediğini anlatmalarıyla da ilgilidir. Ötekilerde ise geleceğe, yakın geleceğe dönük gerçekleşmek üzere olan bir hareket söz konusudur. Bu gramer ve anlam farklılıkları her ikisinin de genel anlamda "yaklaşma" bildirseler de, "kılınış" açısından kendi içinde ayrı kategorilerde değerlendirilmelerini gerektirmektedir. Ancak bu konuda sıkıntı yaşadığımızı saklamayalım. İkinci gruptaki yapıları kılınış bakımından "yaklaşma kipi" çerçevesinde düşünmek, değerlendirmek kolaydı da, birinci gruptaki yapıları kılınış olarak nasıl bir "yaklaşma" biçimi olarak nasıl adlandıracağımız konusunda oldukça zorlanmıştık. İşte tam bu noktada, Faruk Gökçe'nin "Eski Türkçede {-GAlIr / -KalIr} Eki Üzerine" adlı çalışması bize bir ışık oldu.<sup>4</sup> Bizim de üzerinde durduğumuz eklerden biri olan -GAlIr / -KalIr ekinin işlevi yanında kökenini de irdeleyen Gökçe, söz konusu ekin işlevini "yaklaşma kipi"nden ayırmakta, dil bilimi literatüründe *progressive aspect* "ilerleyici bakış açısı" teriminden ilhamla "yakınlaşıcı bakış açısı" terimiyle ifade ettiği başka bir kategoriye dâhil etmektedir (Gökçe, 2007a: 98). Gökçe'nin sunduğu bu teklif ve teklifine dayanak teşkil eden görüşleri bizce de yerinde ve doğrudur.<sup>5</sup>

Sonuç olarak, Dîvânu Lugati't-Türk, bize Karahanlı dönemi Türkçesinde fiillerde "yaklaşma" bakımından, bugün Türkiye Türkçesi gramerlerinde yaklaşma kipi diye adlandırılan birleşik fiil yapısının ilk ve tek bir örneğini sunduğu gibi, bu dönemde "yaklaşma"nın kılınış

<sup>4</sup> 2000'li yılların başında yazıp bitirdiğimiz çalışmamızın, belki bugüne kadar yayımlanmamasının sebeplerinden biri de, konunun bu tarafıydı.

<sup>5</sup> Gökçe, adı geçen çalışmasında verdiği dipnotta şu görüşlere yer vermektedir: "Türkiye Türkçesi gramerlerinde *yaklaşma kipi* şeklinde adlandırılan kılınış türü ile eldeki makalede *yakınlaşıcı bakış açısı* şeklinde adlandırılan proximate aspect kategorisinin ilk bakışta benzer gramatikal fikirleri işaretledikleri göze çarpsa da her iki gramer kategorisi arasında hem terim hem de içerik açısından esaslı farklılıkların mevcut olduğunu düşünmekteyiz. Nitekim, Türk dilinde *yaz-* yardımcı fiili ile oluşturulan, dil biliminde ise *avertive gram* ya da *action narrowly averted* şeklinde kavramlaştırılan *yaklaşma kılınışı* kurallı olarak geçmiş zaman çekimiyle ve gerçekleşmek üzere olan fakat neticede gerçekleşmeyen bir kılınış türünü işaretlerken, *yakınlaşıcı bakış açısı* şeklinde Türkçeye aktadığımız *proximate aspect* ise şimdiki-geniş zaman çekimi ile ana fiildeki eylemin gerçekleşmeye doğru yol aldığı, gerçekleşmesine ramak kaldığı, neredeyse gerçekleştiği anlamındaki kılınışının aksine konuşucunun gözlemlendiği ana fiildeki eylemin ya da durumun yakın bir gelecekte mutlak anlamda gerçekleşeceği anlamı hakimdir." (Gökçe, 2007a: 98)

### Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic  
Volume 6/1 Winter 2011

(maner of action) çerçevesinde ele alınabilecek şekilde, birtakım eklerle yapılan fiil gövdeleriyle de anlatıldığını göstermektedir.

Ancak bu "yaklaşma" anlamlı fiil gövdelerinin bir kısmında "yaklaşma kipi" ile birleşen ve gerçekleşmek üzere olan, ama neticede gerçekleşmeyen bir kılınışın; diğer bir kısmında ise "yakınlaşıcı/ilerleyici bakış açısı" (progressive aspect) olarak adlandırılabilir, yani ana fiildeki eylemin gerçekleşmeye doğru yol aldığını ve neredeyse gerçekleşmek üzere olan bir kılınışın anlatıldığı görülmektedir.

Bütün bu verilere bağlı olarak diyebiliriz ki, Türkçenin söz varlığının dinamik unsurları olan fiillere basit, türemiş ve birleşik diye salt yapı bakımından bakmak doğru değildir. Aksine onların, ihtiyacı duyulan değişik anlamları verebilmek için tarihî süreç içinde birtakım gramerlik dönüşümler geçirdikleri, ama bundan da önemlisi kök veya gövde anlamlarıyla "kılınış" açısından çok farklı kullanım veya görünüşler (verbal aspect) sergileyebildikleri hatırdan çıkarılmamalıdır. Unutulmaması gereken bir diğer önemli nokta da, "kılınış" ve "görünüş" gibi Türk gramerciliğinin yeni yeni tanımaya başladığı iki fiil kategorisinin sadece Türkiye Türkçesi için değil, Türk dilinin tarihî dönemleri için de çalışma konusu edilebileceğidir.

### KAYNAKÇA

- AKSAN, Doğan (1999). *Anlambilim Konuları ve Türkçenin Anlambilimi*, Ankara: Engin Yayınevi.
- ARAT, R. Rahmeti (1979). *Kutadgu Bilig I Metin*, Ankara: TDK Yay.
- ARAT, R. Rahmeti (1988). *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- ARAT, R. Rahmeti (1992). *Edib Ahmed B. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: TDK Yay.
- ATA, Aysu (2004). *Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Ryland Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş-Metin-Notlar-Dizin)*, Ankara: TDK Yay.
- ATALAY, Besim (1931). *Türk Dili Kuralları*, Ankara.
- ATALAY, Besim (1946). *Bergamalı Kadri, Müyessiretü'l-Ulûm*, İstanbul .
- ATALAY, Besim (1985). *Divanü Lûgati-it-Türk Tercümesi* , I-III. C, Ankara: TDK Yay. (DLT)
- AYDIN, Mehmet (2007). *Dilbilim El Kitabı*, İstanbul: 3F Yay.
- BANGUOĞLU, Tahsin (1988). "Türkçede Tekerrür Fiilleri", *TDAY Belleten 1956*, Ankara: TDK Yay., s. 111-123.
- BASSARAK, Armin (1997). "Türkçe Zaman Kiplerinin Doğallık Dereceleri", *TDAY Belleten 1995*, Ankara: TDK Yay., s. 31-36.
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri*, Çev.: Ali Ulvi Elöve, İstanbul: Maarif Vekâleti Yay.
- DİLÂÇAR, A. (1973-1974). "Türk Fiilinde 'Kılınış'la 'Görünüş' ve Dilbilgisi Kitaplarımız", *TDAY Belleten 1973-1974*, Ankara: TDK Yay., s. 159-171.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*, Ankara: Gazi Üniversitesi Yay.
- ERGİN, Muharem(1985). *Türk Dil Bilgisi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1985.
- GABAİN, A. von (1988). *Eski Türkçenin Grameri*, Çev.: Mehmet Akalın, Ankara: TDK Yay.

- GABAİN, A. von (1988). "Türkçede Fiil Birleşmeleri", *TDAY Belleten 1954*, Ankara: TDK Yay., s. 16-28.
- GÖKÇE, Faruk (2007a). "Eski Türkçe { -GAIr / -KAIr } Eki Üzerine", *Türkbilig*, 2007/ 14, s. 97-115.
- GÖKÇE, Faruk (2007b). *Oğuz Türkçesinde Fiil Birleşmeleri: Tarihsel-Karşılaştırmalı Bir İnceleme Denemesi*, HÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- GÜNŞEN A., DEMİRBİLEK, S. (1998). "Divanü Lûgati't-Türk'te Görülen Geçmiş Zaman Çekimi", *Dil Dergisi*, Sayı: 66, s. 70-77.
- GÜNŞEN, Ahmet (2001). "Dîvânü Lûgati't-Türk'te Yemek ve Beslenme Kültürüyle İlgili Kelimeler ve Teşkilleri", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni (12-13 Nisan 2001) Bildiriler* 1. Cilt (A-K), Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay., s. 347-376.
- GÜNŞEN, Ahmet (2008). "Söz Varlığı Işığında Dîvânü Lûgati't-Türk'te Çağının Türk İktisadi Hayatına Ait İzler" (In The Light Vocabulary The Traces Belong To Its Age In Dîvânü Lûgati't-Türk), *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, Volume ¼, Summer 2008, s. 242-267.
- GÜNŞEN, Ahmet (2007). "Dîvânü Lûgati't-Türk'te Geçen Savların Cümle Yapısı", *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, 9-15 Nisan 2006, Çeşme-İzmir, Bildiri Kitabı-III, Editörler: Fikret Türkmen-Gürer Gülsevin, Ankara: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Yay., s. 1041-1054.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (1996). *Karahanlı Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (1995). *Türk Dili Üzerine Araştırmalar*, I. C, Ankara: TDK Yay.
- KORKMAZ, Zeynep (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri*, Ankara: TDK Yay.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1988). "Karahanlıca", *Tarihî Türk Şiveleri*, Haz.: Mehmet Akalın, Ankara: TKAE Yay., s. 133-171.
- ÖNER Mustafa (2001). "Türkçe Söz Diziminde Eklenme Yönündeki Yapılar Üzerine", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni" (12-13 Nisan 2001) Bildiriler*, 2. Cilt (M-Z), Haz.: M. Argunşah, İ. Görkem, H. Argunşah, A. Kılıç, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yay.: s. 593-598.
- TİMURTAŞ, Faruk K. (1977). *Eski Türkiye Türkçesi*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yay.
- YÜCE, Nuri (1997). "Türkler (Türk Dili)", *İslâm Ansiklopedisi*, 12/2. C, Eskişehir: MEB Yay., s. 445-530.